

Metindilbilim Açısından Şiir

İsmail Boztaş
Hacettepe Üniversitesi

Uzun bir süre dilbilimin fazla önemsenmeyen bir dalı olarak kalan şiir dili ile ilgili sorunların yoğun bir biçimde irdelenmeye başlaması daha çok yeni sayılmaktadır. Kuşkusuz zaman zaman şiir dili üzerine birçok yazılar yazılmış, araştırmalar yapılmış ve onun günlük dilden ayrıcalıkları hakkında bazı savlar ileri sürülmüş, ve şiir dilinin kimi sorunları dile getirilmişse de, bu konuda fazla ileri gidilebildiğini söylemek oldukça güç olsa gerek.

Doğan Aksan (1974:558 - 559) şiirin, dil içinde ayrı bir dil olduğunu belirterek; aynı sözcükleri kullanan, ama bunları değişik görev ve değerlerle, yeni birleşimlerle, yeni anlatım araçları olarak sunan, ayrı dilbilgisi kuralları olmayan bir dil olduğunu vurgular. Ayrıca şiir dilinin bildirmeyi değil, duygulandırma ya da heyecan vermeyi amaç edinen başka bir dil olduğundan sözeder.

Stephane Mallarme, şiirin düzyazı gibi sözcüklerden kurulduğunu, şiir dilinin ise düzenlenmiş, belli bir ilişkiye sokulmuş sözcüklerin dili olduğunu belirtir. Ona göre şiir gerçekten herkesin daha önce bildiği şeyi hiç kimsenin anlayamayacağı bir biçimde söyler, ama bu gözlem, şiir sanatının irdelenişine değil, anlamak sözcüğüyle bilmek sözcüğünün bilimsel kullanımındaki anlamlara dayanır.

Şiirin etkisi, tıpkı yaşam gibi, doğrudan doğruya duyguların kendisine, coşkulara, kafaya, ama kafanın yalnız düşünce etkinliğine değil, duygularla duygulara yöneliktir. İnsanın ruhunun bütününe etkisine sokar şiir. (Çev A. Göktürk 1980: 321-330)

Bazı kuramcıların Őir dilinin ayrı bir dil olduğunu, onun günlük konuşma dili ve yazın dilinden bazı ayrıcalıkları olduğunu belirtmelerine karŐın nsal znl (1988) Őir ya da edebiyat dili denilen dil kullanımının, herkesin kullandığı dilin sistemini kullandığından ayrı bir dil olmadığını belirtir. Ona göre normal ve günlük dil kullanımıyla Őir ve edebiyat dilini ayıran tek nokta, edebiyat dilindeki dil kullanımlarının, günlük dil kullanımlarından daha yoğun olmasındandır.

G. Leech (1969: 5-7) Őir dili ile günlük dil arasındaki iliŐkiyi üç açıdan ele alır:

- i) Őir dili günlük dil kurallarına kimi zaman uymayabilir veya sapmalar gösterebilir.
- ii) Yaratıcı bir yazar, özellikle ozan, dilin iletişim bağlamının bağlı olduğu tarihsel ve toplumsal bağlama fazla bağlı kalmadan özgünlüğe önem verebilir.
- iii) Edebiyat dilinin önemli öğelerinden sayılan yergi (irony) ve eğretileme (metaphor) gibi söz sanatları günlük dil kullanımından kaynaklanır, bu ise Őir dilinin en belirgin özelliğini oluŐturur.

Őir dili ve günlük dil arasındaki iliŐkiyi bu Şekilde belirleyen Leech, yine de Őir dili, günlük dil ve yazın dili diye kesin bir ayırımın olmadığını ve bunu zorlamanın yapay bir ayırım olacağını belirtmektedir.

Diğer taraftan yine kimi kuramcıların Őir dilini anlama ve yorumlamanın güç olduğu savına iliŐkin olarak, znl (1992:36) Őir dilini anlamadaki bu güçlüğü, Őir dilinde kullanılan sözbilim kurguları ve dilbilim yapıları sonucunda göze çarpan olağan dil kullanımlarının dıŐındaki yapılara bağlamaktadır. Őirdeki dil kullanımının değişik olmasının nedenlerini de Őöyle özetlemektedir:

- i) Dzyazıya göre Őir daha az yer kapladığından Şair az bir yerde olabildiğince gök ve çeşitli anlamlar içeren Őeyler söylemek zorundadır.

- ii) Bu bağlamda söylenen söz ya da yazıların kolayca yinelenebilecek kadar basit, aynı zamanda herkesin kolayca yaratamayacağı kadar özgün olması.
- iii) Şair, okuyucu ya da dinleyicinin ilk anda dikkatini çekmek zorunda olduğundan bazı sözbilim kurgu ve dilbilim öğelerine de başvurmak gerektiğini duyar.
- iv) Geleneksel şiir türünde uyak yapma zorunluluğu şairi devrik tümce kullanmaya yöneltir.
- v) Vurgu ve tonlama gibi parçalarüstü öğelerin önemli olduğu geleneksel şiir türlerinde kullanılan birtakım sözbilim ve dilbilim öğeleri şiir dilini düzyazı ve konuşma dilinden ayırır
- vi) Şiirde duygusal öğeler devrikleşme ve öncellemelere (foregrounding) neden olduğundan, şiir dilinin kurgu ve yapısı da değişiktir.
- vii) Şiirlerin anımsanmalarını kolaylaştıran değişik yineleme türleri de önceleme ve devrikleşmeye neden olurlar.

Tüm yukarıda belirtilenlerin ışığında şiir dilini tanımlamaya çalışırsak, şiirin düzyazı, ya da günlük dilde olduğu gibi sözcüklerden kurulduğunu kabul edersek, sözcüklerin şiirde kullanılış şekli ile düzyazıda kullanılışının farklı olduğunu görürüz. Şiir dilinde sözcüklerin birbirleriyle olan bağı gündelik dildeki sözcüklerin birbiriyle olan bağından daha düzenli ve daha sıkı kurallara bağımlıdır. Bu nedenle şiirin dili, düzenlenmiş ve belli bir ilişkiye sokulmuş sözcüklerin dilidir. Şiir dilinde sanatsal özellik daha ağır basar ve dil doğal kullanımının ötesinde yeniden kurular. Ozan şiirinde kullandığı sözcüklere yeni boyutlar, yeni anlamlar kazandırmak durumundadır.

Şiirde sözün daha etkili olabilmesi, duyguların, düşüncelerin, olayların, günlük dil kullanımından farklı bir dil kullanımıyla olanaklı hale gelir. Başka bir deyişle, şiir düzyazıyla anlatılamayan duygu ve düşüncelerin ses uyumlarıyla, kulağa hoş gelecek şekilde oluşturulan dizelerle anlatılmasıdır.

Bu bağlamda Yavuz Çekirge, (1982: 148-152) bir şiirsel söylemin, anlamsal yapısındaki farklılığın bağlam içi değeri, şiirin kullandığı durgun kavramların, kendi aralarında oluşturdukları karmaşık yapıya bağlı olabileceğini, kullanılan sözcüklerin anlamsal bağlılıklarının daha değişik ilişkiler oluşturabileceğinden söz etmektedir.

İşte yukarıda sözünü ettiğimiz nedenlerden dolayı şiir dilinin incelenmesi her şeyden önce dilbilimin görev ve yetki alanına girmektedir. Aksan'a (1993:19) göre şiir, dilbilimin birçok alanını yakından ilgilendiren ve konusunu oluşturan bir olgudur. Ses yönüyle sesbilimin ve görevsel sesbilimin inceleme alanına girer. Sözcüklerin seçimi, ses uygunluklarının oluşturulması, söz sanatları açısından anlambilimin ve ruhbilimin ana konuları içindedir. İletişimin bir türü olarak iletişim ve göstergebilim alanlarıyla ilgili olarak yine dilbilimin kapsamına girer. Dizelerle verilen bildirim niteliği, doğurduğu etki açısından söz eylem ve Edimbilim konusuyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Kişisel bir dil kullanımı, bir edim ürünü olarak biçem ve dolayısıyla sözcükbilim alanının konularıyla iç içedir.

Bizce şiir dilini çok değişik açılardan incelemek olasıdır. Özellikle şiirde yapı biçimi bakımından düzgünlük ve etkiyi sağlayan başlıca özellikler yinelemeler, koşut yapılar ve sapmalardır. Şiirde yinelemeler hem dilbilim hem de biçembilim açısından önemli bir yere sahiptir. Yinelemelere birçok şiirde rastlamak olasıdır. Yinelemeler ya ses yinelemesi veya ses öbeklerinin oluşturduğu biçimbirimler, sözcükler, sözcük öbekleri yahutta bütün bir dize ya da dizelerin yinelenmesi şeklindedir. Yinelemeleri, yinelemeyi kullanan kimsenin dil yetersizliği olarak algılayan görüşün tersine, Özünlü (1987:44) yinelemenin edebiyat eserine bir estetik güzellik getirmek, çağrışımlar yaratmak, anlamlar ve kavramları pekiştirmek için kullanıldığından söz eder. Bu bağlamda bir sözcüğü yinelemenin bir yerde o sözcüğün seslerini yinelemek olduğunu kabullenirsek, şiirde uyakları da bir ses yinelemesi olarak düşünmek gerekir.

Dilbilim açısından yinelemeleri sesbilgisi, biçimbirim, anlambilim, sözdizim ve metindilbilim açılarından incelemek olasıdır.

1.1 Sesbilgisel Yinelemeler:

Yapılan araştırmalar şiir dilinde belli seslerin sıklıkla yinlendiği ve bu seslerin de bazı anlamları çağrıştırdığını göstermiştir. Bu ses yinelemeleri şiir dilinde yer alan müzik öğelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Türk şiirinde de hemen her dönemde ses yinelemelerine başvurulduğu görülmüştür. Şimdi Behçet Necatigil'in aşağıdaki dizelerindeki ses yinelemelerini görelim:

KAR KAR

Farı, kalbim, farı da
 Kapına yığılacak karları
 Kürüyeme!
 Ben senin necinim, kalbim
 Kulun, kölen, müneccim
 İşlerin, açmazlar ... koş aç, koş aç!

Rafında kapkacak, torbanda un
 Al bir lenger kar
 Deve hamurunu kendine kendin!

Yokum ben, bıktım, gerçek bıktım
 Kapan derdinle içerde
 Acılar mı anılar mı kar kar

Mehmet Fuat-Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi, 1985 : 288)

Bu dizelerde en çok /a/ ünlüsünün 34 kez ve ikinci olarak /k/ ünsüzünün, 25 kez yinlendiğini görmekteyiz. Sırayla diğer ünsüzlerden /n/ 22, "r" 19, /m/ ve /l/ 13'er kez yinlenmiş. Ünlülerden /e/ 22, /ı/ 15, /i/ 13 kez yinlenmiştir.

Şiir dili üzerinde çalışma yapanlar bu ses yinelemelerinin şiirde yansıtılmak istenen konuya, olaya ya da imgeye uygun seslerin seçildiğini varsaymaktadır. Buna

uygun olarak, Necatigil'in bu Şiirinde en çok yinelenen /k/ ünsüzü ile /a/ ünlüsü de Şiirin bařlıĝına sessel bir uyum saĝlamak için seçilmiş olsa gerek.

Orhan M. Arıburnu'nun ařaĝıdaki Őiirinin ilginç yönünü de yine yinelemeler oluşturmaktadır. Bu Şiirde de ençok /i/ ünlüsü ile /z/ ünsüzü yinelenmektedir. Ayrıca bu Şiirde sözdizimsel yinelemelere de yer verilmiştir.

ZAMPOK EYİN Pİ

İki canbaz bir ipte oynamaz
Bir ipte bir sürü canbaz
Hilebaz Madrabaz Kumarbaz

İki canbaz bir ipte oynamaz
Bir ipte bir sürü canbaz
Ateşbaz, İşvebaz, Hokkabaz

İP NİYE KOPMAZ

ZAMPOK EYİN Pİ!

(Hüseyin Karakan, Şiirimizin Cumhuriyeti 1958 :142)

Grldĝ gibi yukandaki dizelerde ozan bir yandan redif adı verdiĝimiz dize sonlarındaki yinelemelere yer vermekte, öte yandan da olumsuzluk biçimbirimini /z/ ünsüzüyle birleştirerek bir zıtlıĝı aĝrıřtırmaktadır. Şiirin başında ve sonunda Şiirin adı olan "İp Niye Kopmaz" sözcüklerini ters yazan ozan, belki de bu zıtlıĝı görsel olarak vurgulamak istemiştir.

Şimdi de dize sonlarında ses yinelemesi olarak tanımlanan ve uzun yıllar Şiir dilinin vazgeçilmez bir ögesi olarak kullanılmış olan uyak çeşitlerini inceleyelim. Yazın incelemelerinde ençok kullanılan uyak eşitleri yarım uyak, tam uyak ve zengin uyaktır. Şimdi bu uyak çeşitlerini sırasıyla görelim:

BİR KAZ ALDIM BEN KARIDAN

Kaz deĝilmiř bu be azmış

Kırk yıl Kafdağını gezmiş
 Kanadın kuyruğun düzmüş
 Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

Kaygusuz Abdal (M. Sunullah Arısoy. Türk Halk Şiiri Antolojisi
 1985: 45)

Kaygusuz Abdal'ın bu dizelerindeki söylenişleri ve anlamları aynı olan -miş, -miş, -müş rediflerini çıkarırsak, bu rediflerden önce gelen 'az', 'gez', ve 'düz' sözcükleri uyaklıdır. Burada sadece /z/ ünsüzü ortak ses olduğundan bu tür uyaklara yarım uyak denir.

GÜL BİTTİĞİ YERİ BİLİRİM DERSİN

Muhammed'i gören canlar ağladı
 Sel sel oldu çeşmim yaşı çağladı
 Cebrail Habib'in belin bağladı
 Kırkların cem'inde erkâna düştü

Kul Himmet (M. Sunullah Arısoy- Türk Halk Şiiri Antolojisi, 1985: 177)

Bu dördlükteki 'ağladı', 'çağladı', 'bağladı' sözcükleri uyaklıdır. Sözcük sonlarındaki redifler atılınca "a", "ğ", "ı", "a" sesleri dördlü bir ses benzeşmesi meydana getirerek zengin bir uyak oluştururlar.

GEL HA GÜZEL GEL HA METHİN SÖYLEYİM

Gezdireyim yeşil ilen alınan
 Besleyeyim şeker ilen balınan
 Baban seni bana verse malınan
 Koklarım yeni açmış gül gibi

Dadaloğlu (M. Sunullah Arısoy- Türk Halk Şiiri Antolojisi,
 1985:235)

Bu dördlükte 'alınan', 'balınan', 'malınan' sözcükleri uyaklıdır. Sonlarındaki redifler çıkarılınca geriye kalan 'al', 'bal' ve 'mal' sözcüklerinde uygunluk gösteren /a/ ünlüsü ile /l/ ünsüzüdür. Bu tür uyaklara tam uyak adı verilmektedir.

Biçimbirimsel yinelemeler de çok sık rastladığımız yineleme türlerindedir. Özellikle Türk Halk Edebiyatında çok sayıda biçimbirimsel yinelemelere rastlamak olasıdır. Çok çeşitli olan bu yinelemelerden şiir dilinde sıkça karşılaştığımız bazılarını sırayla inceleyelim.

i) Önyineleme (Anaphora):

Bu yineleme birbiri ardına gelen dizelerin baş tarafında aynı sözcük veya sözcük gruplarının yinelenmesi ile yapılır.

YURT GÜZELLEMESİ

Ey mısır koçanından kırılan inci dişler,
Ey en derin bilgiye taş çıkartan sezisler,
Ey dile gelmiş kurtlar ve kuşlar diyarı hey.

Behçet Kemal Çağlar (Hüseyin Karakan, Şiirimizin Cumhuriyeti
cilt:1, 1985: 227)

ii) Ardyineleme (Epistrophe):

Bu yineleme birbiri peşisıra gelen dize sonlarında aynı sözcük veya sözcük gruplarının yinelenmesi ile yapılır.

MEKTUP YARE SELAMIMI ULAŞTIR

Gider bu hasretlik yıla yetmez mi
İsmin tesbit ettim dile yetmez mi
Bülbülün feryadı güle yetmez mi
Mektup yare selamımı ulaştır.

Aşık Veysel (M. Sunullah Arısoy, Türk Halk Şiiri Antolojisi, 1985: 315)

ii) Kıvrımlı Yineleme (Anadiplosis):

Bu yineleme, bir dizedeki son sözcüğün daha sonra gelen dize başında yinelenmesiyle yapılır.

Boztaş

SABAHTAN UĞRADIM BEN DE SUNA'MA

İnci, sedef, mercan döken kâmindir
 Kâmillere hizmet eden kâmindir
 Kâmil otur, kâmil söyle, kâmil dur
 Kâmil demem cahil sözüne uyana

Pir Sultan Abdal (M. Sunullah Arısoy. Türk Halk Şiiri Antolojisi 1985: 107)

iii) Koşut Yineleme (Symploce):

Bu yinelemede hem ön yineleme, hem de ard yineleme aynı bölükte kullanılır.

BEN YİTİRDİM BEN ARARIM YÂR BENİMDİR KİME NE

Ben yitirdim ben ararım yâr benimdir kime ne
 Kâh girerim öz bağıma gül dererim kime ne
 Kâh giderim medreseye ders okurum Hak için
 Kâh giderim meyhaneye dem çekerim kime ne

Kul Nesimi (M. Sunullah Arısoy. Türk Halk Şiiri Antolojisi, 1985: 183)

iv) İkizleme (Gemination):

Dize içinde aynı sözcüğün yinelenmesiyle yapılır.

SIVAS YOLLARINDA

Sivas yollarında geceleri
 Katar katar kağnılar gider
 Tekerleri meşeden.
 Ağız dil vermeyen köylüler
 Odun mu, tuz mu, hasta mı götürürler.
 Ağır ağır kağnılar gider
 Sivas yollarında geceleri.

Cahit Külebi (Mehmet Fuat. Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi, 1985: 297)

v) Ek Yinelemesi (Homoiteleton):

Aynı yapım ve çekim eklerinin değişik sözcüklerle kullanılmasıyla yapılır.

BU VATAN KİMİN

Tutuşup kül olan ocaklarından
Şahlantıp köpüren ırmaklarından,
Hudutta gaza bayraklarından
Alnına ışıklar vuranlarındır.

Orhan Şaik Gökyay (Hüseyin Karakan - Şürimizin Cumhuriyeti cilt
1, 1958: 147)

vi) Çok Ekli Yineleme (Polypoton):

Bu yineleme aynı sözcük köküne değişik yapım ve çekim ekleri getirilmesiyle yapılır.

LUMUMBA

Aldandın sen Lumumba
Aldandım ben.
Aldattular aklı ve özgürlüğü.

Ceyhun Atuf Kansu (Mehmet Fuat. Ç.T.Ş.A. 1985:330)

vii) Çapraz Yineleme (Antistrophe):

Bir bölümde birbiri ardına gelen iki dizenin, bir başka bölümde yerlerinin değiştirilerek kullanılmasıyla yapılır.

ALICI KUŞ

Kardeşliğin alıcı kuşu
Kalkar konar
Köylü
Biçer ayrık otlarını ayırır başaklardan
Kalkar konar
Kardeşliğin alıcı kuşu

Arif Damar (M. Fuat. Ç.T.Ş.A. 1985: 383)

1.3 Anlambilimsel Yinelemeler:

Yazın yapıtlarında olduğu gibi şiirde de ozanlar anlama dayalı veya anlam açısından çeşitli çağrışımlara yol açabilecek öğeler kullanmaktadırlar. Bu yapılar içinde anlamsal yinelemelere şiir dilinde çok sık olmasa da rastlamak olasıdır. Bu tür iki anlama gelen (antanaclasis) yinelemeler aynı bölüm içinde ardarda gelen dizelerde iki anlama gelen sözcükler olarak tanımlanabilir.

BÜLBÜL NE YATARSIN BAHAR ERİŞTİ

Gene geldi türlü baharlar bağlar
Bülbül figan edip kamuyu dağlar
Türlü çiçeklerle bezenmiş dağlar
Ulu dağlar yol olduğu zamandır.

Karacaoğlan (M. Sunullah Arsoy, T.H.Ş.A. 1985: 161)

Bu dördlükte ikinci ve üçüncü dizelerde kullanılan "dağ" sözcükleri ses ve yazılışları aynı fakat çift anlamlı olarak yinelenmişlerdir. İkinci dizedeki 'dağ', 'yaralamak', 'yara üstüne kızgın bir demir basmak', 'acı vermek' gibi anlamlar içermektedir. Halbuki üçüncü dizedeki 'dağ' coğrafi bakımdan yüksek engebeli arazi şekli olarak bilinir.

1.4. Sözdizimsel Yinelemeler

Şiir dilinde kullanılan sözdizimsel yinelemeler genelde yapısal koşutluk gösterirler. Türk halk şiirinde sıkça görülen nakaratlar da birer sözdizimsel yineleme olarak düşünülebilir. Koşutluk ve sözdizimsel yineleme Süreyya Berfe'nin aşağıdaki şiirinde çok açık olarak görülmektedir.

ACELE EDEN ACELE GİDER

Güneş açtı, uzun sürmedi
gözle görülmüyor
Çocuk okula başladı, uzun sürmedi
bir yerde çalışıyor
Rüzgâr esti, uzun sürmedi
yaprak kımıldamıyor
Delikanlı oldu, uzun sürmedi

ev geindiriyor.
 Kar başladı, uzun sürmedi
 sular akıyor
 Karısı iyileşti, uzun sürmedi
 tımarhanede yatıyor
 Ağaç büyüdü, uzun sürmedi
 sobalarda yanıyor
 Emekli oldu, uzun sürmedi
 kadavrada bekliyor

Süreyya Berfe (M. Fuat, TŞA, 1985: 585)

1.5 Metinsel Yinelemeler

Bazı araştırmacıların sözdizimsel yinelemelere de örnek olarak gösterdikleri nakaratlardan metnin bir parçası veya tamamı yinelenir. Biz bu tür yinelemeleri daha çok metinsel yinelemeler olarak ele alacağız. Nakaratlarda sadece sözcük öbekleri yinlendiği gibi, bir dize, ya da bütün bir bölümün yinelemesi de sıkça rastlanılan türdendir. Nakaratlar hemen çoğu kez metnin bütünü ile bir anlam uyuşması sağlarlar. Halk Edebiyatımızda daha ziyade türkülerde sıklıkla görülür.

ÜŞÜR ÖLÜM BİLE

Bir ormanda tutup onu
 Bağladılar ağaca
 Yumdu sanki uyur gibi
 Gözlerini usulca
 Bir soğuk yel eser
 Üşür ölüm bile
 Anlatır akan kanı
 Beyaz sesiyle
 Diz çöktüler karşısında
 Sonra ateş ettiler
 Parçalanan yüreğine
 Yuva kurdu mermiler
 Bir soğuk yel eser
 Üşür ölüm bile
 Anlatır akan kanı
 Beyaz sesiyle

Ülkü Tamer (M. Fuat, .T.S.A., 1985: 561)

Bu örnekte görüldüğü gibi ilk dörtlüğü takip eden ikinci dörtlüklerde dörder dizinin tümü yinelenmektedir.

Şimdi de şiir dilinin diğer bir özelliği olan sapmaları (deviations) görelim:

ŞİİR DİLİNDE SAPMALAR

Dilbilimciler şiir dilinin en önemli özelliklerinden birinin de sapma olduğunu ifade etmektedir. Doğan Aksan (1993 : 166) sapmayı gerek sözcüklerin ses ve biçim özelliklerinde, gerekse dilin sözdizimi açısından, niteliklerinden bilinçli olarak değişikliklere gitme, dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini kullanma eğilimi olarak tanımlar. Ozan ya da sanatçının sapmalara başvururken dile yeni bir güç kazandırmayı, göstergeleri ses ve anlam açısından daha etkili kılmayı, okuyan/dinleyenin zihninde yeni değişik tasarımlar ve duygu değerleri oluşturmayı amaçladığını ileri sürer.

G. Leech (1969: 42-53) ise şiir dilindeki sapmaları sözcüksel, dilbilgisel, sessel, yazımsal, anlamsal, lehçesel, kesimsel ve tarihsel dönem sapmaları olarak sekiz grupta incelemektedir.

1.1. Sözcüksel sapmalar :

Sözcüksel sapmalar şiir dilinde en çok göze çarpan bir sapma türüdür. Sözcüksel sapmalar dilde var olan kök ve ek biçimbirimlerinin yeni eklerle birleştirilerek dilde bulunmayan yeni öğeler türetilmesi yoluyla elde edilir. Şimdi aşağıdaki şiirlerde bunları inceleyelim.

Hatime

Gusulle ağarmaz zinhar karacümle
Dokuz doğurmadan ana olmaz hamile
Diye ahkam kesip çapraz yürürdüm
Dipnoterdim Sutturalizm üstüne
Şair zaman sürüm sürüm sürünürdüm

Can Yücel (M. Fuat. Ç.T.Ş.A, 1985 :409)

Şair dipnoterdim ve sutturalizm sözcüklerini kendisi yaparak şiirin bu bölümünde kullanmıştır. Yukandaki dizeler aynı zamanda dilbilgisel sapmalara da bir örnek olabilir. Özellikle dilbilgisel sapmalar biçimbilgisi ve sözdizimsel kuralların etkisiyle anlama da yansıdığından bu tür şiirleri çözümlmek oldukça sorun yaratmaktadır.

Metin Eloğlu'nun aşağıdaki şiirinde de sözcüksel sapmayla karşılaşıyoruz.

DÜDÜKLÜ TENCERE

Mesela Zamkinülzafere yemeğinin
Akşama yetişmesi lazım, başın darda

Metin Eloğlu (M. Fuat ÇTŞA, 1985 : 419)

Ozan bu şiirinde kendisi Türk mutfağında bulunmayan bir yemek adı üretiyor.

Cemal Süreya'nın aşağıdaki dizelerinde geçen "meryemsemek" ve "gözistan" sözcükleri de dilimizde bu şekilde kullanılmamaktadır.

BUN

Ablasını o saat meryemsiyorum
Çünkü her kadını meryemsiyorum
Gözleri göz değil gözistan

Cemal Süreya (M. Fuat, ÇTŞA 1985 : 489)

Ece Ayhan'ın aşağıdaki dizelerinde geçen "türkçelendi" sözcüğü de "Türkçe" sözcüğünden türetilmiştir.

ÇOCUKLARIN ÖLÜM ŞARKILARI

Uyandı türkçelendi fikret mualla bir deli
ve cumhuriyetin her ilanında üç
bitmek üzere siyah bira için eski babam

Ece Ayhan (M. Fuat, ÇTŞA 1985: sel)

1.2. Dilbilgisel sapmalar

Şiir dilinde dilbilgisel sapmalar, biçimbirimlerde ve sözcüklerin tümce içinde sıralanışı yani söz dizimlerinde görülen sapmalardır. Bu tür sapmaları birçok ozanımızın şiirlerinde görmek olağandır.

Metin Eloğlu aşağıdaki dizelerinde bu tür sapmaların ilginç bir örneğini sergilemektedir.

İŞLEME

Sencilğim kof kütüğün iki şak oluşu bi vuruşta
Maviş közü ocaktan küreyiş oculuğum.

Metin Eloğlu (M. Fuat, ÇTŞA, 1985 :425)

Görüldüğü gibi şiirde kullanılan sözdizimi, sözcük yapısı ve kendine özgü dilbilgisi şiiri anlamamızı bir hayli güçleştirmektedir. Bu tür şiirlerde hem sözdizimsel hem de anlam bilimsel sapmalar aynı şiirde olabileceği gibi ayrıca dilbilimsel sapmalarında bunlarla birlikte olması olasıdır. Böyle durumlarda şiiri sözdizimi ve anlam açılarından çözümleyebilmek için üretimsel dönüşümlü dilbilgisinden yararlanmak gerekir.

Şiir dilinde ve Edebiyat dilinde devrik yapılar da bir sapma olarak nitelendirilir. Şükran Kurdakul'un aşağıdaki dizeleri buna bir örnek teşkil etmektedir.

'E' Harfleri şapkalı'A' larla teker- meker
 Durmuyor tutsak karanlığı
 Durmuyor çember.

Şükran Kurdakul (M. Fuat ÇTŞA 1985 :433)

Dilbilgisel sapmalarla ilgi olarak, ses, anlam ve sözdizimi bakımından ilginç bir örneği Ünsal Öztünlü (1982: 81) Cemal Süreya'dan vermektedir.

Ben nice gözle nice denizle nice gazelle
 Rimle gördüm rimle bildim rimle yaşadım seni

Ben nice gözle denizle gazelle nice nice
 Seni gördüm rimle bildim rimle yaşadım rimle

Doğan Aksan (1993: 176) bu sapma ile ilgili olarak, ozan birinci kişi iyelik eki [- (i) m] ve "ile" bağlacını içeren ve hece bölünmesiyle "rimle" biçimine giren bir ses bileşimini dize başına alarak, aynı zamanda "rim" hecesinin vurgusundan yararlanarak ona anlam ve etki gücü kazandırmıştır demektedir. Ayrıca biri iyice vurgulanan iki hece yinelenince 1. ve 2. dize arasındaki bağlantı yitirilmeden "gözlerin", "denizlerin" ve "gazellerin" ozanla olan bağlantısı ön palana getirilerek, anlamca belirginleştirilmektedir diye devam etmektedir. D. Aksan'a göre böylece şiire bir açıklık getirilmekte yani, benim gözlerim, benim denizlerim ve benim gazellerim olduğu belirginleşmekte, ilk iki dizede kullanılan bu sözcükler, ikinci iki dizede de yinelenerek pekiştirilmektedir.

1.3. Sesbilimsel sapmalar

Şiir dilinde çok fazla olmamakla birlikte sessel sapmalara da rastlanmaktadır. Bu sapma türünde konuşulan dilde kullanılmayan bir ses biriminin, ya da değişik bir sesbiriminin kullanılmakta olan bir sesbirimiyle değiştirilmesi şeklinde yapılır. Başka bir deyişle ortak dildeki göstergelerin ses açısından değiştirilmesi veya gereksiz yere bir sesbiriminin sözcüğe eklenmesi şeklinde bu tür sapmalar meydana gelir.

Boztaş

Şimdi bununla ilgili birkaç örnekte ses sapmalarını inceleyelim.

BİR HALKIN MEZARDA VE HAYATTA
YAĞMALANIŞININ
ACI HATIRASI VE ZALİM DESTANI

Cennet ve cehennem ve dört kitap
yüz bir harf Mor dağlar
zalim rüzgâr

Refik Durbaş (M. Fuat ÇTŞA 1985 :597)

Ozanın yukarıdaki dizelerinde olağan dilde "rüzgâr" olarak yazılan sözcüğe "İ" ünlüsü eklenerek "rüzigar" şekline getirilmiş ve bir sapmaya yol açılmıştır.

SELİM

Seliim
Selim
Bu eller kimin
Benim

Orhan Murat Arıburnu (M.Fuat, ÇTŞA 1985 :226)

Ozanın yukarıdaki dizelerinde lil ses birimi üç kez yinelenerek sözcüğe bir süreklilik kazandırmak istenmiş ve bu nedenle de sapmaya neden olunmuştur.

KOŞMA

Yaz bahar ayları geldi, Al' İzzet!
Ağlaşan bülbüller güldü, Al'İzzet!
Dağ başı tandır baş' oldu Al' İzzet!
Sizde yatan ölmez, inanın dağlar!

Ali İzzet (Vasfi Mahir Kocatürk. Saz Şiiri Antolojisi 1963 :511)

Bu dörtlükte ozan konuşulan dilde bir kaynaşım sonucu olan 'Al' İzzet"şeklini 'Ali İzzet' yerine kullanmış ve lll sesinin yitirimine neden olan bir sapma meydana gelmiştir.

Aynı tür bir sapma Orhan Veli'nin aşağıdaki şiirinde de görölmektedir

SON TÜRKÜ

Kaybolmak üzere suya düşen bilezik;
Bak, bütün kırışıklıklar silindi sudan.
Son saatimde mi uyandım uykudan,
Neden boş geçen yıllardan içim ezik?

Orhan Veli (Bütün şiirleri 1992:162)

Bu dörtlükte de ozan sözcüğün konuşulan dildeki kaynaşmış şekli olan "üzre" sözcüğünü kullanarak "e" ünlüsünü kayba uğratmıştır.

1.4. Yazımsal sapmalar :

Kimi ozanlar sözcüklerin yazımında değişikliklere başvurarak yazımsal sapmalara neden olurlar. Dizeler içindeki sözcükler arasındaki olağandışı boşluklar dizeler arasında olağan olmayan sıralamalar, dizelerde sözcüğün bir parçasının bir dizede diğerenin öteki dizede yazılması, dize başlarının büyük harf yerine küçük harfle yazılması yazımsal sapmalar olarak nitelendirilir.

Nazım Hikmet'in aşağıdaki dizeleri bu tür yazımsal sapmalara tipik bir örnektir.

MUKADDES KARIN

sen ey
her şey
sen ey AÇLIK !!!

Nazım Hikmet (Sonuna kadar kavga 1987 :39)

Bu dizelerde 'açlık' sözcüğü gereksiz yere büyük harflerle yazılarak yazımsal sapmalara neden olmuştur.

KEREM GİBİ

Ben yanmasam
 sen yanmasan
 biz yanmasak
 nasıl
 çıkar
 karan-
 -lıklar
 aydın-
 -lığa...

Nazım Hikmet (Sonuna kadar kavga, 1987 :101-102)

Bu dizelerde görüldüğü gibi hem sözcükler bölünerek, hem de olağan dışı bir yazım şekli takip edilerek yazımsal sapmalara neden olunmuştur.

1.5. Anlambilimsel sapmalar

Ozanlar şiirlerini yazarken seçtikleri sözcüklerin düşünce, coşku ve tasarımlarını etikli bir şekilde dile getirebilmek için onların tüm anlam değerlerinden yararlanmayı onları etkileyici bağlantılar içinde yerli yerince kullanmayı yeğlerler. Hemen her dilde göstergeler çoğu kez söylendiklerinde insan zihninde tek bir kavramın belirmesine yol açmazlar, birçok değişik anlamı çağrıştırabilirler. Yani anlam dediğimiz şey göstergelerin dil düzeni içinde anlam açısından taşıdığı tüm değerleri, temel anlamı ve yan anlamı kapsamaktadır. Bu ise bize dildeki bir göstergenin tek bir kavramı yansıtmadığını ve değişik durumlarda değişik kullanımlarının olduğunu gösterir. Bu bölümde anlambilimsel sapma dediğimiz göstergelerin değişik kullanımları ile belli bir kavramı, imgeyi yansıtmak için türettikleri kendine özgü sözcüklerle şiir dilinin doğal dilden ayrılan yönlerini göreceğiz.

Atilla İlhan'ın aşağıdaki dizelerinde alışılmamış sözcükler, bağdaştırmalar seçilmiştir.

bursa'dan yaylımateş
 böyle kavgalı günlerde sen poyraza dönersin

küfreder küfür üstüne yumrukları sıkılmış dağlar

Atilla İlhan (Sisler Bulvarı, 1991 : 101)

CİNAYET SAATİ

Cinayeti kör bir kayıkçı gördü
ben gördüm kulaklarım gördü
vapur kudurdu kuduz gibi böğürdü
hiç biriniz orada yoktunuz

Atilla İlhan (Sisler Bulvarı, 1991 : 101)

Süreyya Berfe'nin aşağıdaki dizelerinde de alışılmamış bağdaştırmalara rastlanmaktadır.

YANGIN YILI

Yürüdü mavzerler
kandöktüler önüme

Süreyya Berfe (M. Fuat CTŞA 1985 : 579)

1.6. Lehçesel sapmalar :

Ozanlar bazen yazdıkları şiirlerde anlattıkları olayı ölçüt dil yerine belli bölgede kullanılan lehçeyi ve ağızı kullanarak anlatmayı yeğlerler. Böyle yazılmış şiirlerde konuşulan ölçüt dildeki sözcüklerden farklı sözcükler görürüz. Aşağıdaki dizelerde bu örnekleri göreceğiz.

SEN ÖLMÜYON-

Behey benim yüce Tanrım
Ben ölüyom sen ölmüyon
Bu ne iştir ne hikmettir
Ben ölüyom sen ölmüyon

Aşık İhsani (M. Sunullah Arısoy T.H.Ş.A. 1985 :305)

SAYGI

Sana güzel deyorlar;
Sakın olma

Özdemir Asaf (M. Fuat ÇTŞA 1985:374)

ÖKÜZ

güneş dökülenece sabahın körü şafaktan
şol mübarek bilin mi boyunda boyunduruk
övendire bilin mi ah derik gocunuruk

Atilla İlhan (Sisler Bulvarı, 1991: 109)

FADİME KIZ

İki elinde su dolu iki kova
Bahçe gibi serviye doğru
Fadime kız geliyordu

Oktay Rifat (M. Fuat ÇTŞA 1985 :196)

SEN ÇİÇEK OLSAN BEN BİR YAZ OLSAM

Üğrunü üğrunü giderken yola
Nice dilsizleri getirir dile
Gövel ördek gibi inerken göle
Ya bir şahin olsam ya da bir kaz olsam

Aşık Veysel (M. Sunullah Arısoy THŞA 1985: 320)

1.7.Kesimsel sapmalar:

Dilin evrensel bir iletişim aracı olduğu göz önünde tutulursa, yazarların ve ozanların da bu aracı kullanmada oldukça cömert davrandıkları görülmektedir. Özellikle yazılan her yazı ya da şiirde her zaman ölçüt dilin kullanılmadığı, belli bir dili konuşan her kesimden insanın kullandığı kesimsel dilin de sık sık kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle de ister yazın dilinde isterse şiir dilinde değişik kesimlerin

kullandığı sözcüklere rastlamak olasıdır. Günümüz Ozanlarından Atilla İlhan kesim dilini en başarılı kullanan ozanlardan birisidir.

bursa'dan yaylımateş

hiçbir müezzinin hiç bir surette şüphesi yoktur
bilirim bildirim
tanrının elçisidir muhammet'ten

Atilla İlhan (sisler Bulvarı 1991:100)

buğda

hoşda bre karasaban hoşda bre demir pulluk
gün çekirme beş kı'ada davran ekim ayında

Atilla İlhan (Sisler Bulvarı 1991 :123)

tatyos'un kahrı

tatyos'u iki polis getirdiler
marsilya'daydık kıştı kıyametti
rahtıma kelepçeli getirdiler
mistral zehir kusuyordu

Atilla İlhan (Sisler Bulvarı 1991 : 27)

1.8. Tarihsel dönem sapmaları:

Birçok ozan kendi yaşadığı dönemde kullanılan dile bağlı kalmayarak zaman zaman eski dönemlerde kullanılmış olan sözcükleri de şiirlerinde kullanırlar. Bu şekilde şiirlerinde anlatılan olaylara geçmiş dönemin havasını vermek isterler. Yine bu tür ozanlar arasında en başarılı örneği veren Atilla İlhan'dır.

başka bir yerde

önüne gelen bir sual soruyordu

ben daima bir sual soruyordum

Atilla İlhan (Sisler Bulvarı 1991: 34)

tarz - 1 kadim

olmuyor neyleyelim
olmuyor velinimetim efendim
olmuyor yirminci asırda
tarz-ı kadim üzre gazeller söylemek

Atilla İlhan (Sisler Bulvarı 1991: 91)

ŞARKI

Felâh bulmadı bir türlü derd ü mihretten
Ne türlü ateşe yanmış gönül muhabbeten
Müreccah olmalı divanelik bu hâletten
Ne türlü ateşe yanmış gönül muhabbetten

Orhan Veli (Bütün şiirleri 1992: 172)

Tüm yukarda belirtilenler ışında düşündüğümüzde, şiirin kökünün yaşam olduğunu ve şiirin insana, yaşama yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Şiir sözcüklerden kurulur, ozan da bu nedenle şiirinde kullanacağı sözcüklere yeni boyutlar kazandırırken onların dilbilim açısından, ses, anlam ve yapı yönünden geniş anlatım olanaklarına sahip olduklarının, güçlü birimler olduklarının ayırđına varmalıdır.

Yine eksilteli anlatım, deyim aktarmaları, sapmalar, alışılmamış bağdaştırmalar, yinelemeler, söz sanatları ve yapı taslakları açısından ele alındığında,şiir dilini açıklamaya ancak dilbilim, üretimsel dönüşümlü dilbilim, anlambilim, ve göstergebilim gibi bilim dallarının tümünden yararlanacak bir yöntemin işlevsel olarak çözüm getirebileceği kanısını taşımaktayız. Kısaca şiirdeki öğeler Doğan Aksan'ın (1993: 276) belirttiği gibi bir anlam - ses bütünüdür, aynı zamanda belli bir kültürü yansıtmaktadır. Bu nedenle şiir dilini incelemenin ön koşulu da dilbilimin çeşitli dallarından yararlanmakla ancak olanaklı hale gelebilir.

KAYNAKÇA

1. Aksan, Doğan, Dilbilim Açıısından Őir, *TDK 1974*, Sayı: 271 XXIX, S.558-559
– *Őir Dili ve Türk Őir Dili*, 1993
2. Arısoy, M. Sunullah, *Türk Halk Şiiri Antolojisi*, Ankara, Bilgi yayınevi, 1985
3. Çekirge, Yavuz, Şiirsel Adlandırma ve Dilin Estetik İşlevi, *Yazko Çeviri*, 1982, Sayı: 6, S. 148-152
4. Fuat, Mehmet, *Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi*, İstanbul, Adam Yayınları, 1985
5. Hikmet, Nazım, *Sonuna Kadar Kavga*, Ankara, Bilgi yayınevi, 1987
6. İlhan Atilla, *Sisler Bulvarı*, Ankara, Bilgi Yayinevi, 1991
7. Karahan Hüseyin, Şiirimizin Cumhuriyeti, *Yeniler Ansiklopedisi* Cilt. 2, İstanbul Matbaası, 1958
–*Şiirimizin Cumhuriyeti*, Cilt 1, İstanbul Matbaası, 1958
8. Kocatürk, Vasfi Mahir, *Saz Şiiri Antolojisi* , Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1963
9. Leech, Geoffrey, *A Linguistic Guide to English Poetry*, Longman, 1969
10. Mallarme, Stephane (Çev: Akşit Göktürk) Şiirin Dili, *TDK*, 1980, Sayı: 345, XLI, S. 321-330
11. Özünlü, nsal, "Dil kullanımı Bakımından Edebiyatta ncelemeler" *II. Dilbilim Sempozyunu Bildirisi*.1988.
– Şiir Dilinin Bazı Ayrıcalıkları, *Çağdaş Türk Dili*, 1992, Sayı: 50-51
– "Dilbilim ve Edebiyat Konusu Olarak Yinelemeler"*Dilbilimin Dn, Bugünü, Yarını*, Hacettepe niversitesi, 1987, s.44
– "Şiir Dilinde Sapmalar", *TDK 1982*, Sayı: 368
12. Veli Oğhan, *Bütün Şiirleri*, Adam Yayıncılık, 1992